

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اقتصادی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم اقتصادی

عنوان:

اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی کشورهای حوزه خلیج فارس

استاد راهنما:

دکتر اسمعیل ابونوری

استاد مشاور:

دکتر علیرضا عرفانی

پژوهشگر:

احسان خاکباز

بهمن/1391

کلیه حقوق مادی و معنوی مربوط به نتایج مطالعات ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه متعلق به دانشگاه سمنان است.

*** تعهدنامه ***

اینجانب احسان خاکباز دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی گرایش نظری دانشگاه سمنان، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اقتصادی گروه اقتصاد تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از هیچ منبعی کپی برداری نشده است و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید محترم بوده است. در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق، به تشخیص دانشگاه مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ضوابط و مقررات آموزشی، پژوهشی و انضباطی ...) با اینجانب رفتار خواهد شد و حق هرگونه اعتراض در خصوص احقاق حقوق مکتسب و عین تخلف و مجازات را از خویش سلب می‌نمایم. در ضمن، مسؤولیت هرگونه پاسخگویی به اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی و مراجع ذی صلاح (اعم از اداری و قضایی) به عهده‌ی اینجانب خواهد بود و دانشگاه هیچ گونه مسؤولیتی در این خصوص نخواهد داشت.

نام و نام خانوادگی: احسان خاکباز

تقدیم به:

پدرم و مادرم

که از نگاهشان صلابت

از رفتارشان محبت

و از صبرشان ایستادگی را آموختم

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا برخود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر اسمعیل ابونوری که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقای دکتر علیرضا عرفانی به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال تشکر را دارم.

تشکر از سایر استادان و کمک کنندگان در انجام پایان نامه.

چکیده

درآمدهای نفت یکی از متغیرهای مهم در اقتصاد کشورهای صادرکننده نفت است. این متغیر از طریق بودجه دولت و سرمایه‌گذاری بر اقتصاد این کشورها تأثیر می‌گذارد. در این پژوهش، برای بررسی اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی کشورهای حوزه خلیج فارس در دوره زمانی 1980-2010 از روش خود رگرسیونی برداری پانل (Panel-VAR) استفاده شده است. کشورهای مورد مطالعه در این پژوهش عبارتند از: جمهوری اسلامی ایران، بحرین، کویت، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی. نتایج حاصل از مدل اثرات ثابت دلالت بر آن دارد که اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی این کشورها مثبت و معنادار است. علاوه بر این، نتایج تابع عکس‌العمل‌آنی نشان می‌دهد که یک شوک مثبت درآمد نفت بر رشد اقتصادی کشورهای حوزه خلیج فارس اثر مثبت دارد.

کلید واژه: درآمد نفت، رشد اقتصادی، حوزه خلیج فارس، Panel-VAR

فهرست

صفحه

فصل اول: کلیات تحقیق

- 1-1. مقدمه..... 2
- 2-1. بیان مسئله..... 2
- 3-1. سؤالات تحقیق..... 3
- 4-1. اهداف 3
- 5-1. فرضیه‌ها..... 3
- 6-1. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها..... 3
- 7-1. جامعه آماری تحقیق..... 3
- 8-1. قلمرو زمانی و مکانی..... 3
- 9-1. ساختار فصل نامه پایان نامه..... 4

فصل دوم: پیشینه تحقیق

- 1-2. مقدمه..... 6
- 2-2. مبانی نظری..... 6
- 1-2-2. چگونگی تاثیر گذاری درآمد نفت بر متغیرهای کلان اقتصادی..... 7
- 1-1-2-2. آثار درآمد نفت از طرف تقاضا..... 7
- 1-1-2-2. آثار درآمد نفت از طرف تقاضا..... 8
- 3-2-2. اثر شوک‌های نفتی بر متغیرهای اقتصادی..... 9
- 3-2. خلیج فارس و اهمیت اقتصادی آن..... 12

- 13-3-1. تصویر اجمالی کشورهای حوزه خلیج فارس.....13
- 16-2.4. مروروی بر ادبیات تجربی.....16
- 16-2-4-1. مطالعات داخلی.....16
- 22-2-4-2. مطالعات خارجی.....22

فصل سوم: روش تحقیق

- 27-3-1. مقدمه.....27
- 27-3-2. تصریح الگوی مدل.....27
- 28-3-3. تبیین متغیرها.....28
- 29-3-4. منابع آماری.....29
- 29-3-5. مدل اقتصاد سنجی.....29
- 30-3-6. خود رگرسیونی برداری پانل.....30
- 30-3-7. داده های تابلویی.....30
- 31-3-7-1. مزایای داده‌های تابلویی در مقایسه با داده‌های سری زمانی و داده‌های مقطعی..31
- 32-3-7-2. روش های برآورد داده های تابلویی.....32
- 34-3-7-3. اثرات ثابت.....34
- 36-3-7-4. اثرات تصادفی.....36
- 37-3-7-5. آزمون هاسمن.....37
- 37-3-8. خود رگرسیون برداری.....37
- 39-3-8-1. مانایی داده‌های سری زمانی.....39

- 40..... 1-1-8-3. آزمون دیکسی و فولر.....
- 40..... 2-1-8-3. آزمون دیکسی-فولر تعمیم یافته.....
- 41..... 3-1-8-3. مانایی داده‌های تابلویی (سری‌های ترکیبی).....
- 42..... 2-8-3. انتخاب وقفه بهینه.....
- 42..... 3-8-3. همجمعی.....
- 43..... 1-3-8-3. آزمون هم‌جمعی درست‌نمایی یوهانسن.....
- 44..... 4-8-3. تخمین و تحلیل پویای مدل.....
- 45..... 1-4-8-3. توابع عکس‌العمل تحریک.....
- 47..... 2-4-8-3. تجزیه واریانس خطای پیش‌بینی.....

فصل چهارم: برآورد مدل و آزمون فرضیه‌ها

- 49..... 1-4. مقدمه.....
- 49..... 2-4. شدت وابستگی رشد اقتصادی به درآمد نفت.....
- 50..... 3-4. چگونگی برآورد مدل.....
- 50..... 4-4. آزمون F لیمر.....
- 50..... 5-4. آزمون هاسمن.....
- 51..... 6-4. برآورد مدل اثرات ثابت.....
- 52..... 7-4. آزمون مانایی.....
- 53..... 8-4. تعیین تعداد وقفه‌های بهینه.....
- 54..... 9-4. برآورد و تحلیل پویای مدل.....

55.....4-9-1. توابع عكس العمل تحريك.....

56.....4-9-2. تجزيه واريانس خطاي پيش بيني.....

فصل پنج: نتیجه گیری و پیشنهادات

60.....5-1. نتیجه گیری و پیشنهادات.....

فهرست منابع

62.....منابع فارسی.....

64.....منابع لاتین.....

پیوست

68.....نتایج کامپیوتری.....

فهرست جداول

- جدول (1-4): آزمون F لیمر..... 50
- جدول (2-4): آزمون هاسمن..... 51
- جدول (3-4): نتایج برآورد اثرات ثابت..... 51
- جدول (4-4): نتایج آزمون ریشه واحد..... 53
- جدول (5-4): نتایج انتخاب طول وقفه..... 54
- جدول (6-4): نتایج تجزیه واریانس..... 56

فهرست نمودارها

9..... نمودار (1-2):

10..... نمودار (2-2):

11..... نمودار (3-3):

49..... نمودار (1-4):

فصل اول

کلیات تحقیق

1-1. مقدمه

اقتصاد جهان در سال‌های مختلف نوسانات مثبت و منفی زیادی در قیمت نفت خام تجربه کرده است. این نوسانات و تغییرات قیمت نفت بر متغیرهای کلان اقتصادی در کشورها تأثیر گذاشته است و اقتصاد این کشورها را با چالش جدی روبرو کرده است. درآمد نفت در اقتصاد کشورهای صادرکننده نفت یکی از متغیرهای مهم و تأثیرگذار بر متغیرهای کلان اقتصادی است. بخش نفت نه تنها به عنوان یکی از فعالیت‌های مهم اقتصادی بر سایر متغیرهای اقتصادی تأثیر می‌گذارد، بلکه درآمد حاصل از آن نقش مهمی را به عنوان منبع مهم مالی دولت و درآمدهای ارزی ایفا می‌کند.

با توجه به وابستگی شدیدی که کشورهای صادرکننده نفت به درآمد نفت دارند، تغییرات قیمت نفت که از تحولات برون‌زا سرچشمه می‌گیرد و از کنترل سیاست‌گذاران اقتصادی خارج است، درآمد نفت این کشورها را با نوسانات زیادی مواجه می‌کند. درآمد ناپایدار حاصل از فروش نفت خام، به عامل اصلی انتقال مستقیم بی‌ثباتی‌ها و ناطمینانی به تولید ناخالص داخلی کشورها تبدیل شده است. طوریکه هرگونه تغییر در قیمت موجب تغییر تولید ناخالص داخلی و در نتیجه بی‌ثباتی این متغیر مهم اقتصادی شده است. علاوه بر این، بودجه دولت که زبان مالی اهداف و برنامه‌های اقتصادی است بر این درآمدهای ناپایدار، نوسانی و ناشی از سرمایه ملی متکی شده است.

1-2. بیان مسئله

تأمین تقاضای جهانی نفت همواره یکی از موضوعات اصلی اقتصاد جهان بوده است. با توجه به تقاضای روزافزون نفت از سوی مصرف‌کنندگان و محدودیت عرضه نفت به دلایل مختلف فنی و اقتصادی و سیاسی از جانب عرضه‌کنندگان، تأمین تقاضای نفت را به مسئله‌ی بسیار تبدیل کرده است. مهم‌ترین منبع تأمین نفت جهان خاورمیانه است. ذخایر شناخته شده نفت جهان در حدود یک تریلیون بشکه برآورد شده که 662.598 میلیارد بشکه آن، یعنی 66.26 درصد کل ذخایر جهان در خاورمیانه است. ذخایر نفت خلیج فارس 654.820 میلیارد بشکه یعنی 65.5 درصد ذخایر جهان و 98 درصد ذخایر خاورمیانه برآورد گردیده و در صحنه بین‌المللی از وزن و اهمیت خاص برخوردار می‌باشد. نفت کشورهای حاشیه حوزه خلیج فارس شامل ایران، عربستان سعودی، قطر، عراق، کویت، امارات متحده عربی و بحرین پاسخ‌گوی حجم عظیمی از تقاضای جهانی نفت است. در سال 2010 بر اساس داده‌های سایت اوپک کشورهای مذکور روی هم رفته 7.54 میلیارد بشکه در سال صادر کردند. بیشترین سهم نفت صادر شده در سال 2010 بین این کشورها به کشور عربستان سعودی 44 درصد و پس از آن 33 درصد این سهم متعلق به ایران است و در آخر عراق 17 درصد و کویت 7 درصد این صادرات را در اختیار دارند.

بنابراین، با توجه به اهمیت تولید نفت خام کشورهای حوزه خلیج فارس در تأمین تقاضای نفت و اهمیت درآمد حاصل از فروش نفت برای این کشورها، در این تحقیق به بررسی اثر درآمد نفت کشورهای حوزه خلیج فارس و شوک‌های درآمد نفت بر رشد اقتصادی این کشورها پرداخته خواهد شد.

1-3. سوالات تحقیق

- 1- اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی حوزه خلیج فارس چگونه بوده است؟
- 2- آیا نوسانات درآمد نفت بر رشد اقتصادی کشورهای حوزه خلیج فارس اثر منفی داشته است؟

1-4. اهداف

هدف از این تحقیق، ارزیابی اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی کشورهای حوزه خلیج فارس می‌باشد.

1-5. فرضیه‌ها

فرضیه‌های این تحقیق شامل:

- 1- اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی حوزه خلیج فارس مثبت بوده است.
- 2- اثر نوسانات درآمد نفت بر رشد اقتصادی در میان کشورهای حوزه خلیج فارس منفی بوده است.

1-6. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در این تحقیق برای تجزیه و تحلیل اثر درآمد نفت بر رشد اقتصادی از مدل تابلویی (Panel) برای مقاطع (کشورهای حوزه خلیج فارس) و زمان (1980-2010) استفاده شده است، در حالیکه برای ارزیابی اثر نوسانات درآمد نفت بر رشد اقتصادی از مدل خودرگرسیون داده‌های تابلویی (Panel-VAR) استفاده گشته است.

1-7. جامعه آماری تحقیق

کشورهای مورد بررسی در این تحقیق شامل کشورهای حوزه خلیج فارس می‌باشند که عبارتند از: جمهوری اسلامی ایران، بحرین، کویت، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی.

1-8. قلمرو زمانی و مکانی تحقیق

دوره زمانی این تحقیق شامل سال‌های 1980-2010 می‌باشد. قلمرو مکانی حوزه خلیج فارس است.

1-9. ساختار پایان نامه

این پایان نامه در 5 فصل تدوین شده است. فصل دوم به مروری بر پیشینه تحقیق اختصاص یافته است. در فصل سوم روش تحقیق ارائه شده است. برآورد مدل‌ها و آزمون فرضیه‌ها در فصل چهارم آورده شده است. فصل پنجم به نتیجه‌گیری و پیشنهادات اختصاص یافته است. سرانجام این پایان نامه با پیوست، نتایج کامپیوتری و فهرست منابع به اتمام می‌رسد.

فصل دوم

پیشینه تحقیق

2-1. مقدمه

در این فصل، ابتدا مبانی نظری درآمد نفت و چگونگی تأثیر گذاری آن بر متغیرهای کلان اقتصادی و تبعات آن بر متغیرهای اقتصادی بررسی شده است. در ادامه این فصل، اهمیت اقتصادی حوزه خلیج فارس و تصویر اجمالی از کشورهای مورد مطالعه ارائه شده است. در قسمت آخر این فصل تحقیقاتی که در زمینه نفت و رشد اقتصادی انجام شده در دو بخش مطالعات داخلی و خارجی ارائه شده است.

2-2. مبانی نظری

بخش نفت در اقتصاد کشورهای مصرف کننده، تأمین کننده انرژی برای فعالیتهای اقتصادی است. این بخش بیشتر از طریق اثرگذاری بر بخش عرضه، تولید این کشورها را تحت تأثیر قرار داده است. در کشورهای صادر کننده نفت علاوه بر موارد مذکور، صعود و نزول تولید و درآمد ناشی از نفت همواره در جهت مثبت و منفی بر تحولات اقتصادی این کشورها تأثیر می‌گذارد و رونق یا رکود نسبی به همراه می‌آورد. تأثیر قیمت‌های نفت بر اقتصاد جهان از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار می‌گیرد. به طور مثال، افزایش قیمت نفت سبب انتقال درآمد نفت از کشورهای وارد کننده نفت به کشورهای صادر کننده نفت می‌شود. هم‌چنین قیمت‌های نفت جمع‌آوری می‌شود. تحت شرایطی که قیمت نفت سقوط می‌کند دولت به دلیل وابستگی شدید به درآمد نفت با کسری بودجه روبرو می‌گردد و کسری بودجه، افزایش پایه‌ی پولی و افزایش تورم را به همراه دارد. از سوی دیگر، کاهش درآمدهای ارزی به معنای کاهش واردات است. با توجه به اینکه بخش قابل ملاحظه‌ای از واردات کشورهای صادر کننده نفت به شکل مواد اولیه و تجهیزات جهت فرآیند تولید صورت می‌گیرد، این خود به معنای کاهش تولید خواهد بود (بروجردیان، 1386).

در واقع می‌توانیم بگوییم کاهش قیمت نفت، یک شوک رکود - تورمی را در اقتصاد این کشورها وارد می‌کند و عرضه را در مجموع اقتصاد کاهش می‌دهد. حاصل چنین شرایطی این است که در شرایط کاهش قیمت نفت، سطح کمتری از رشد اقتصادی همراه با سطح بالاتری از تورم در اقتصاد ملی تجربه می‌گردد. از سوی دیگر با افزایش قیمت نفت، درآمدهای ارزی افزایش می‌یابد. با توجه به ظرفیتهای اقتصادی کشورها که قدرت جذب این مازاد را ندارند، افزایش قابل ملاحظه درآمد نفت، افزایش خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی را به همراه خواهد داشت و این رشد خالص نیز موجب رشد پایه‌ی پولی و تبع آن افزایش تورم می‌گردد.

2-2-1. چگونگی تاثیر گذاری در آمد نفت بر متغیرهای کلان اقتصادی

کشورهای صادرکننده نفت در بخش صادرات تقریباً تک محصولی‌اند. به عبارت دیگر، در این کشورها درآمد حاصل از فروش نفت یا به عنوان مهم‌ترین منبع درآمد صادراتی و یا حداقل به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع درآمد صادراتی محسوب می‌شود. رونق درآمد نفت می‌تواند اثرات کاهشی و یا اثرات افزایشی بر رشد اقتصادی¹ داشته باشد؛ در حقیقت برآیند این دو اثر، تاثیر خالص افزایش درآمد نفت را بر رشد اقتصادی ظاهر می‌کند. در این بخش به بررسی اثر گذاری افزایش درآمد نفت بر تولید، از طرف عرضه و تقاضا پرداخته می‌شود.

2-2-1-1. آثار درآمد نفت از طرف تقاضا

در بیش‌تر کشورهای صادر کننده نفت، درآمد نفت بخش بزرگی از بودجه دولت² را تشکیل می‌دهد و وابستگی بودجه دولت به درآمد نفت بسیار بالاست. افزون بر این، بودجه دولت سهم بسزایی در ترکیب تقاضای کل³ اقتصاد دارد. بنابراین بودجه دولت و هزینه‌های آن یکی از مهم‌ترین کانال‌های اثر گذار تکانه‌های نفتی بر تقاضای کل هستند و در صورت فقدان مکانیزم-هایی جهت باثبات سازی بودجه دولت، تکانه‌های نفتی، بودجه دولت را به شدت تحت تاثیر خود قرار خواهند داد. (مهرآرا و حائری، 1388)

بر طبق رویکرد کینزی، انتظار می‌رود که با افزایش ملایم بودجه دولت (تقاضای کل) در دوره رونق محدود درآمد نفت، اقتصاد ظرفیت لازم برای جذب درآمد اضافی و افزایش تولید را داشته باشد؛ به ویژه که محدودیت‌های ارزی در این شرایط کاهش یافته‌اند. افزایش بیش از حد درآمد نفت و در پی آن بودجه دولت (تقاضای کل)، موجب نزدیک شدن اشتغال کامل عوامل تولید در طرف عرضه می‌گردد. این افزایش بیش از حد افزایش درآمد نفت نه تنها دیگر کمکی به رشد اقتصادی نمی‌کند، بلکه با گسترش فعالیت‌های رانت جویانه و هم چنین اثرات برون-رانی⁴، افزایش بودجه دولت موجب در مضیقه قرار گرفتن فعالیت‌های بخش خصوصی و افزایش سهم بودجه دولت در اقتصاد و عدم کارایی آن خواهد شد. به عبارت بهتر، در این شرایط دیگر ارزش خارجی محدودیت موثری برای رشد اقتصادی نیست، بلکه پایین بودن توانایی‌های مدیریتی، کمبود نیروی کار متخصص، محدودیت‌های نهادی و ضعف زیربنای اقتصادی و ورود بیش از حد کالاهای مصرفی ارزان (از محل درآمدهای نفتی)، مانع افزایش رشد اقتصادی هستند. بنابراین هر چه افزایش درآمد نفت بیش‌تر باشد و از سوی دیگر این درآمد اضافی به نحو بهینه مدیریت نشود، اثرات منفی آن بر اقتصادی گسترش می‌یابد. مسئله مهم دیگر، نحوه تخصیص درآمدهای دولت و ترکیب هزینه‌های آن بویژه نحوه هزینه کردن درآمدهای اضافی در دوره‌های

¹ Economic Growth

² Government Budget

³ Aggregate Demand

⁴ Crowding out